

ინდივიდუალური ასპექტები ზეპირსიტყვიერ მცირე ფორმათა ფოლკლორიზაციის პროცესში

(სირიულ დიალექტური არაბული ანდაზების კორპუსზე ქართული შესატყვისებით)

თუმანიშვილი ხათუნა

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი

DOI: <https://doi.org/10.52340/idw.2023.28>

აბსტრაქტი. ზეპირსიტყვიერების კოლექტიურ შემოქმედებად აღიარების დებულებამ ფოლკლორისტიკა დააყენა ინდივიდის როლის თეორიული კუთხით გააზრების წინაშე. ნაშრომში კოლექტიური და ინდივიდუალური ელემენტების ხვედრითი წილის დასადგენად, საანალიზოდ აღებულ იქნა სირიულდიალექტური არაბული ანდაზები. მაგალითები მოპოვებულია არაბული პირველწყაროდან, უშუალოდ (სირიელი, ლიბანელი) ინფორმანტებისგან. დასკვნები პრობლემის ზოგადთეორიულ მხარესაც მოიცავს.

მიღებული შედეგები ცხადყოფს, რომ ანდაზა ინდივიდუალური და კოლექტიური ელემენტების ერთობლივი მოცემულობაა. ანუ, ამა თუ იმ ზეპირსიტყვიერი ქმნილების ფოლკლორიზაციის პროცესი ინდივიდუალური შემეცნების, დაკვირვების კოლექტიური განმეორებადობაა (ზოგჯერ ინდივიდუალური ვარიაციებით მოცემულ თემაზე), ეთნოსისათვის ფუნქციურად საჭირო იდეის შენახვა (მიუღებელი არ მიიღება), შესაძლებელია ვიხმაროთ „კონსერვაცია“, ეროვნულ ღირებულებათა ფონდში, რომელიც ზეპირსიტყვიერი გზით თაობიდან თაობას გადაეცემა. შესაბამისად, მას ეროვნული ცნობიერება (დამოუკიდებლად იმისგან, ავტორი ანონიმია თუ ცნობილი) ხალხურად – ეროვნულ ფასეულობად აღიქვამს.

საკვანძო სიტყვები: ზეპირსიტყვიერება, ანდაზა, ინდივიდუალური, კოლექტიური, ტრანსფორმაცია.

ანდაზა... ფოლკლორული
წარმომავლობის გამონათქვამია ან
ფოლკლორიზაციის განვლილი პროცესი.
პ. ბოგატირევი

ცნობილია, რომ ფოლკლორი იღებს და ინარჩუნებს იმ ერთეულებს (და იმგვარი ფორმით), რომლებიც მოცემული ენობრივი კოლექტივისთვის (მოცემული კულტურისთვის) ფუნქციურად საჭიროა და გამოსადეგი. (ერთი შეხედვით ყველასათვის გასაგები) ზეპირსიტყვიერება რთულ კანონზომიერებათა მთელ სისტემას შეიცავს. რ. იაკობსონის შეფასებით, ამგვარი ქმნილებანი საკუთარი ორიგინალური, განუსაზღვრელი და გაუცნობიერებელი წესებით ჯერ ჩნდებიან, შემდეგ მკვიდრდებიან და აგრძელებენ არსებობას თაობიდან თაობაში [იაკობსონი, 1981:147]. ცხადია, ეს არ არის „შეუიარაღებელი“ თვალთ მარტივად აღსაქმელი პროცესი. ისტორიული განვითარების მთელ მანძილზე ის შეუმჩნევლად, ქვეცნობიერად ყალიბდება და იკავებს ადგილს მოცემული ეთნოსის –

„წარმოსახვათა ერთობის“ (ბ.ანდერსონი) მეხსიერების წიაღში.

ზეპირსიტყვიერი მასალის მოპოვებისა და მისგან საკვლევად აღებული ამა თუ იმ პრობლემატიკის შემდგომი ძიების გზაზე, პირველ ყოვლისა, ყურადღება მახვილდება, მისი როგორც კოლექტიური შემოქმედებითი პროცესის შედეგის სპეციფიკაზე, განსხვავებით მხატვრული ლიტერატურული ნაწარმოებისაგან, რომელიც ინდივიდუალური შემოქმედების ნაყოფია. სპეციალურ სამეცნიერო წრეებში მიღებული აზრის თანახმად, ფოლკლორსა და ლიტერატურას შორის არსებულ განსხვავებაში ერთ-ერთ მთავარ კრიტერიუმს თავად მხატვრული ნაწარმოების ცნების არსებობა წარმოადგენს (ბოგატირევი... 1971: 6).

ფოლკლორის კოლექტიურ შემოქმედებად აღიარების დებულებამ ფოლკლორისტიკა დააყენა კონკრეტული პრობლემატიკის წინაშე. მათ შორის მოიაზრება ზეპირსიტყვიერებაში ინდივიდის როლის თეორიული კუთხით განხილვა. დასმულ საკითხს თავისი კვლევის ისტორია აქვს. მათ შორის მკვეთრად განსხვავებული, მეტიც, ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრებები გამოიკვეთა.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრის მიმდინარეობის, „გულუბრყვილო რეალიზმის“ წარმომადგენლების – ე. წ. „მლადოგრამატიკოსების“ ძირითადი თეზისის თანახმად, მხოლოდ ინდივიდუალური ენა წარმოადგენს ერთადერთ რეალურ ენას, ხოლო ყოველივე დანარჩენი მეცნიერულ-თეორიული აბსტრაქციაა. ტიპიური „მლადოგრამატიკოსი“ ვსევოლდ მილერი თვლიდა, რომ კოლექტიური შემოქმედება არის უბრალოდ გამონაგონი, ადამიანურ გამოცდილებას არასოდეს შეუნიშნავს ასეთი შემოქმედების არსებობა (მილერი 1892: 16). ფოლკლორის ინდივიდუალური ბუნების მომხრეები კოლექტივს ანონიმურობას უპირისპირებენ. მათი აზრით, კოლექტიური შემოქმედების იდეა არაფერ შუაშია, უბრალოდ, იმ წრისათვის, სადაც ესა თუ ის ნაწარმოები შეიქმნა, ინდივიდის – ავტორის – პიროვნება ინტერესს არ წარმოადგენდა. ამ მიზეზით მისი ვინაობა მეხსიერებამ არ შემოინახა.

მკვეთრად საწინააღმდეგო თვალსაზრისს აყალიბებენ პ. ბოგატროვი და რ. იაკობსონი ერთობლივ ნაშრომში «*Фольклор как особая форма творчества*» (ბოგატირევი ... 1971). მეტიც, სასტიკად ილაშქრებენ „მლადოგრამატიკოსების“ თეზისის წინააღმდეგ. ავტორთა აზრით, არაფერია ისე მავნებელი თანამედროვე ენათმეცნიერებისათვის, როგორც ზემოხსენებული თეორია, რომელსაც „კაცობრიობის განვითარების მუხრუქს“ (ბოგატირევი...1971: 369) უწოდებენ. მკვლევრები ძირითად აქცენტს ფოლკლორსა და ლიტერატურას შორის არსებულ განსხვავებებზე აკეთებენ, რომელთაგან პირველი ორიენტირებულია langue-ზე, ხოლო მეორე – parole-ზე. (ფერდინანდ დე სოსიურის ტერმინოლოგიით, ინდივიდუალური მეტყველების აქტთან ერთად – parole, თანამედროვე ენათმეცნიერება იცნობს ასევე langue-ს, ჩვეულებათა ერთობლიობას, მიღებულს ამა თუ იმ კოლექტივის მიერ სათქმელის უკეთ გაგების უზრუნველსაყოფად).

კოლექტივისა და ინდივიდის, შესაბამისად, ფოლკლორისა და ლიტერატურის დაპირისპირებით, და მათ შორის არსებულ განსხვავებათა გამოვლენის საფუძველზე ფოლკლორულ ნაწარმოებთა აუცილებელ საერთო სპეციფიკურ ნიშნად კოლექტიურობას – ხალხურობას მიიჩნევენ. შესაბამისად, გადამწყვეტ როლს ანიჭებენ კოლექტივს, როგორც ხალხური ზეპირსიტყვიერების ნიმუშების ფოლკლორულ ფაქტად „დაბადებისა“ და მისი შემდგომი არსებობის ძირითად პირობას. მკვლევართა მართებული მოსაზრებით, ფოლკლორის კვლევისას მუდმივად მხედველობაშია მისაღები, როგორც ძირითადი ფაქტორი, კოლექტივის წინასწარი ცენზურა, რამდენადაც ხალხური ნაწარმოების –

„ფოლკლორული ფაქტის“ განხილვისას საუბარი შეეხება არა მისი „დაბადების“ წინამდევ მომენტებს, არა „ჩასახვას“ (ინდივიდის მიერ პირველად შესრულებას), არამედ „დაბადებას“ (კოლექტივის მიერ მის მიღებას), რაც პრაქტიკულად მისი შემდგომი არსებობის განმსაზღვრელია (ბოგატროვი... 1971: 373). ეს ძალიან მნიშვნელოვანი თეზისია. თუ ამ აზრს მივდევთ, მაშინ ფოლკლორში „ჩასახვა-დაბადების“ პროცესი (რა თქმა უნდა, გარკვეული დოზით ჟანრის სპეციფიკიდან გამომდინარე), პრაქტიკულად მუდმივ მონაცვლეობით ცირკულაციაშია ზეპირსიტყვიერი ნაწარმოების ფორმალიზაციის (არსებობის) მანძილზე.

დავუშვათ, რომელიმე კოლექტივის წევრმა შექმნა რაღაც ინდივიდუალური (parole). თუ მოცემულ კოლექტივს ფუნქციურად ესაჭიროება ის, მაშინ მიიღებს და შეითვისებს, შესაძლოა უცვლელი სახით, ხშირად თავის ყაიდაზე გარდაქმნის. ე. ი. parole იქცევა langue-ის ფაქტად მას შემდეგ, რაც კოლექტივი (იმავე langue-ის მატარებელი) მისცემს სანქციას. მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება საუბარი მის „ფოლკლორულ ფაქტად დაბადებაზე“. წინააღმდეგ შემთხვევაში, უარყოფილი მოცემული ენობრივი წრის მიერ აღარ იარსებებს როგორც „ფოლკლორული ფაქტი“, ის ხდება გამოუყენებელი და კვდება, ანუ ფოლკლორმა – langue-იმ, ის არ მიიღო თავის რეპერტუარში.

განსხვავებულ პოზიციაზე დგას ფ. ერთელიშვილი (ერთელიშვილი 1957: 109) ანდაზის ხალხურობის თაობაზე. ანდაზისათვის დამახასიათებელი არსებითი ნიშნების დადგენის საფუძველზე, იძლევა რა ანდაზის ცნების განმარტებას, მის აუცილებელ ხალხურობას კატეგორიულად უარყოფს. მაგალითებად მოჰყავს ცნობილ ავტორთა აფორიზმული გამონათქვამები („გველსა ხვრელით ამოიყვანს ენა ტკბილად მოუბარი“; „კოკასა შიგან რაცა დგას, იგივე წარმოდინდების“...). ყოველი მათგანი თავსდება მის მიერ დადგენილ ანდაზისათვის სახასიათო სპეციფიკურ ნიშანთა სისტემაში და იძლევა ამგვარ დასკვნას: ანდაზისათვის დამახასიათებელ სპეციფიკურ ნიშნად მისი ხალხურობა არ შეიძლება მივიჩნიოთ. ავტორს არგუმენტად მოჰყავს ის, რომ ანდაზა შეიძლება რომელიმე ავტორის კუთვნილებაც იყოს. ასეთი ანდაზა შეიძლება „გავიდეს“ და დამკვიდრდეს ხალხში, შეიძლება – არა. ესა თუ ის გამონათქვამი თუ ხალხში დამკვიდრდა, ამის გამო არ იქცევა იგი ანდაზად, ის ანდაზა იყო ხალხში დამკვიდრებამდეც. თუ ანდაზა ხალხში არ „გავიდა“, თავისთავად მის „ანდაზობას“ არაფერი დააკლდება, იგი მაინც ანდაზად დარჩება.

ქართული ფოლკლორის თეორიაში არსებობს რადიკალურად განსხვავებული მოსაზრებაც. კერძოდ, ზ. კიკნაძე მსჯელობს რა ხალხურ-ზეპირსიტყვიერ ქმნილებათა შორის ანდაზაზე, მას ფოლკლორის (მის მიერ გამოყოფილი) ყველა ნიშნით ახასიათებს: „... აბსოლუტური კოლექტიურობა, რომელიც არავითარ ადგილს არ უტოვებს ინდივიდუალურს, აბსოლუტური ანონიმურობა, რომელიც პრინციპულად გამორიცხავს ავტორის არსებობას, ვარიანტულობა...“ (კიკნაძე 2008: 324).

მაშ, რაშია საქმე?!

ჩანს, ფოლკლორთან მიმართებით პრობლემის ამ ასპექტით გააზრებაში საკითხის ასე დასმა არ უნდა იყოს გადამწყვეტი. ამ შემთხვევაში არა აქვს არსებითი მნიშვნელობა ავტორის „ცნობა-არცნობის“ წინა პლანზე წამოწევას. ა. პოტეზნიას თანახმად, ფოლკლორში თვით შემქმნელს არა აქვს საფუძველი განიხილოს თავისი ნაწარმოები თავისად, ან იმავე წრის სხვა ავტორების ნაწარმოები – სხვისად (პოტეზნია, 1930:18). ამდენად, გამონათქვამი (თუნდაც ავტორისეული) ერთმნიშვნელოვნად მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება მივიჩნიოთ ანდაზად, თუკი „გავიდა“ ხალხში, გაიარა ე. წ.

„კოლექტივის ცენზურა“, მოხვდა ზეპირბრუნვაში, ანუ, იქცა „ფოლკლორულ ფაქტად“ (ბოგატირევი... 1971:373). ამის საფუძველზე ის მოცემული წრისათვის საყოველთაოდ მიღებული, გამოყენებადი, ანუ, სოციალური ფაქტი გახდა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ის მხოლოდ ქალაქზე დარჩებოდა როგორც ავტორის მხატვრული გამონათქვამი – ინდივიდუალური შემოქმედების ნაყოფი, და არა ანდაზა. მხატვრული ლიტერატურული ნაწარმოები, განსხვავებით ზეპირსიტყვიერი ქმნილებისაგან, დამოუკიდებლად ფუნქციისა და საჭიროებისა მოცემული კოლექტივისათვის (რაც ფოლკლორული ნაწარმოების არსებობის აუცილებელი პირობაა), ამ სახით მაინც აგრძელებს პოტენციურ არსებობას. თუ გულდასმით გადავსინჯავთ მხატვრულ ლიტერატურას, შეიძლება მრავალი ღირებული მაგალითი აღმოვაჩინოთ, რომელიც პრაქტიკულად ანდაზისათვის აუცილებელი ყველა არსებითი ნიშნის მატარებელია, მაგრამ, მიზეზთა გამო, გავრცელება ვერ პოვა. ამდენად, მას ანდაზას ვერ ვუწოდებთ. მეტიც, ხშირად მთქმელი იმოწმებს რა აზრის დასადასტურებლად ამა თუ იმ ავტორის ცნობილ აფორიზმს/მხატვრულ გამონათქვამს (მოცემულ შემთხვევაში უკვე ანდაზად ქცეულს), ნაკლებად აცნობიერებს, თუ ვინ არის მისი თავდაპირველი ავტორი. ის, სამეტყველო აქტის დროს, ქვეცნობიერად უკვე ხალხურად აღიქმება როგორც მთქმელის, ისე მსმენელის მიერ.

ფიქრობთ, სწორად მსჯელობს მ. რუსიეშვილი: ჩვენი აზრით, აქ უფრო რაოდენობრივად დგას საკითხი, ვიდრე თვისებრივად. არსებითად, ყველა ხალხურ გამონათქვამს ჰყავს ერთი ავტორი, მაგრამ არსებითი განსხვავება ხალხურსა და არახალხურს შორის არის ის, რომ ხალხურში ავტორი არ იგულისხმება და არც არის რელევანტური – ერთეული სახალხო კუთვნილებად აღიქმება. მაგალითად, თუნდაც რუსთაველის აფორიზმები (და არა მარტო რუსთაველის ბრძნული აფორიზმები) ითქმის და ითქმის, მეორდება და მეორდება და ბოლოს ხალხის კუთვნილებად იქცევა... (რუსიეშვილი 2005: 16).

დამოუკიდებლად ამა თუ იმ თეორიული ინტერპრეტაციისაგან, ფაქტია, რომ ანონიმური ანდაზებისა გარდა არსებობს ინდივიდუალური ერთეულებიც, რომლებიც კონკრეტული ავტორის კუთვნილებას წარმოადგენს. ამის დასტურია ვ. ჯავრიშვილის: „ანდაზები, ნაკვესები, იგავ-არაკები“, წიგნის წინათქმაში („ძალა მართალი სიტყვისა“) არნ. ჩიქობავა შენიშნავს: „...ანდაზებსა და ანდაზურ გამონათქვამებს ხალხი თხზავსო, იტყვიან (ალბათ იმიტომ, რომ ავტორი არ სჩანს). ეს იშვიათი შემთხვევაა, როცა ამგვარი შემოქმედების ავტორი ვიცით“ (ჯავრიშვილი 2007: 6).

ამავდროულად, ავტორისეული წარმოშობის გამონათქვამები ხალხში – ზეპირბრუნვაში – მოხვედრის შემდეგ ხშირად ტრანსფორმაციას განიცდიან, „ავტორი“ იძენს „თანაავტორებს“, იქმნება სხვადასხვა გახალხურებული ვარიანტები: „ტკბილი ენა გველს სოროდამ გამოიყვანსო“ (პ. უმიკაშვილი, 1937), „სიმშვიდითა გველს ხვრელიდან გამოიყვანენო“ (თ. სახოკია, 1967). ნიშანდობლივია, რომ „ხალხური სიბრძნის“ V ტომში ლ. ლეჟავას ქართული ანდაზების კრებულში ხალხური ანდაზებისგან ცალკე თავად აქვს გამოყოფილი ე. წ. ლიტერატურული ანდაზები და იქვე მოჰყავს მათი გახალხურებული ვარიანტები, რაც მართებულად მიგვაჩნია.

აქვე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ არა მხოლოდ ხალხში „გასულ“ ე. წ. ლიტერატურულ ანდაზებში ვლინდება ამგვარი სახეცვლილებანი. ანალოგიური სურათი ფიქსირდება ე.წ. ანონიმურ ერთეულებშიც. „ავტორი“, არც თუ იშვიათად, აქაც იძენს „თანაავტორებს“. ის ფაქტორი, რომ ზეპირსიტყვიერი ნაწარმოები მუდმივად ზეპირბრუნვაშია მოქცეული, განაპირობებს მის დინამიკურ ხასიათს, რის ფონზეც ის

ხშირად ტრანსფორმაციას განიცდის, რა თქმა უნდა, ჟანრის შესაბამისად. მაგ.: მომღერლები, მოშაირეები... ტექსტის დეკლარირებისას პრაქტიკულად არ იმეორებენ ერთსა და იმავეს, ხშირ შემთხვევაში, ხელახლა ქმნიან მას შესრულების პროცესში...

ზოგადად, ზეპირსიტყვიერი მცირე ჟანრები (ანდაზა, ანდაზური თქმა, გამოცანა...) თავისი მყარი, სტილისტურად კომპაქტური, კონცენტრირებული მოდელის წყალობით (ზეპირსიტყვიერ სხვა ჟანრებთან შედარებით) მეტად გამძლეა და ნაკლებად იცვლის სახეს. მით უფრო ანდაზა, მისი (თვალსაჩინო თუ არათვალსაჩინო) სინტაგმატურ კავშირებზე აგებული პარადიგმატული ბუნება – არსებითი პრაგმატული ფუნქცია (რომელიც მოცემულ მენტალობაში გარკვეულ ცნებად ჩამოყალიბებულ შეგონებად რეპრეზენტირდება) „შეზღუდულ ჩარჩოებში ცვალებადობის“ [ს. ფერნანდო, 1996] პოტენციალს ამჟღავნებს. მიუხედავად ამისა, ვარიაციული ფორმების არსებობა მოცემულ თემაზე შეინიშნება ანდაზის ჟანრშიც. ამის დასტურია სხვადასხვა ხალხების პარემიულ ფონდებში ამა თუ იმ ანდაზის ტრანსფორმაციული ვარიანტების არსებობა.

ანდაზის მოცემულობაში კოლექტიური და ინდივიდუალური ელემენტების როლის დასადგენად, შევეცადეთ გამოგვეკვლია სირიული დიალექტის პარემიულ სივრცეში ტრანსფორმაციის გამომწვევი შესაძლო მიზეზები. ერთი მხრივ, ანდაზის თეორიაში კვლევის გამოცდილების გათვალისწინების საფუძველზე, მეორე მხრივ, საკუთრივ, არაბულის (რთული ენობრივი სიტუაციით გამოწვეული) თავისებურებების გამოვლენის თვალსაზრისით. მიუხედავად იმისა, რომ ანდაზა, ჩვეულებრივ, კლიშირებული მყარი ფორმაა (ფორმალურად და შინაარსობრივად), ის სამეტყველო აქტის ორგანული ნაწილია (მისი სახით პირდაპირ ცოცხალ კომუნიკაციას ვეხებით). ამდენად, იმ ენის თავისებურება, სადაც ის შეიქმნა და ფუნქციონირებს, გარკვეული ნიშნით უნდა აისახოს მის მოცემულობაზე. დასმული პრობლემისადმი ამგვარი მიდგომა სწორედ ამ პარამეტრების დაზუსტებას გულისხმობს.

კონკრეტული მაგალითების წარმოდგენამდე, აქვე ვიტყვით, რომ ჩვენს საკვლევ მასალაზე ჩატარებული ძიება საფუძველს გვიქმნის ვივარაუდოთ, რომ არაბულენოვან (აქ სირიულდიალექტურ¹) ანდაზებს ტრანსფორმაციის შედარებით ფართე პოტენციალი უნდა გააჩნდეთ (ამ მოვლენას გარკვეულწილად ხელს უწყობს ზოგადად არაბულის მდიდარი ლექსიკური მარაგის არსებობაც) თავად ამ ენის სპეციფიკიდან გამომდინარე. კერძოდ, არაბულის „ორენოვანი“ ბუნების (დიგლოსიის პრობლემა არაბულში) გავლენით. საუბარია იმ უნიკალურ ფაქტზე, რომ, როგორც ცნობილია, არაბული ენის სასაუბრო და სალიტერატურო ვარიანტები ფონეტიკურად, გრამატიკულად თუ ლექსიკურად იმდენად განსხვავდება ერთმანეთისაგან, რომ, ზოგიერთი ლინგვისტის აზრით, მათ შეიძლება სხვადასხვა ენაც კი ვუწოდოთ (ო'ლეარი 1977:5). არაბულის სპეციფიკური „დიგლოსიური ოპოზიციის“ (სილაგაძე... 2012: 34) ფონზე საქმეს მეტად ართულებს მოცემული დიალექტის (საერთო-სახალხო სასაუბრო ენის) შიდაენობრივი მრავალშრიანი სივრცის სპეციფიკა.

დავუბრუნდეთ აქ დასმულ საკითხს, გავარკვიოთ მოცემული დიალექტის სპეციფიკის (შიდაენობრივი მრავალსაფეხურიანი სივრცის) ფარგლებში არსებული გავლენები ანდაზაზე. უფრო ზუსტად, კონკრეტულ მაგალითებზე დაყრდნობით, დავადგინოთ მოცემულ თემაზე არსებული რიგი ანდაზების ტრანსფორმაციის შესაძლო (ფორმალური და შინაარსობრივი) საზღვრები. ამ პარამეტრების დადგენით შევეცადოთ, განვსაზღვროთ

¹ სირიული დიალექტი განეკუთვნება აღმოსავლეთ-არაბულ დიალექტებს (მაშრიყის დიალექტებს). გავრცელებულია სირიის, ლიბანის, იორდანის ტერიტორიებზე და იმ რაიონებში, რომლებშიც ცხოვრობენ პალესტინელი არაბები.

კოლექტიური და ინდივიდუალური ელემენტების ხვედრითი წილი ანდაზის ფორმალიზაციის პროცესში.

ამგვარად, არაბი (სირიელი, ლიბანელი) ინფორმატორებისაგან სირიულდიალექტოვანი ანდაზების მოპოვების პროცესში ჩვენმა დაკვირვებამ ცხადყო:

ა) მოცემული ეთნოსის – ერთი ცნობიერების, ერთიანი ენობრივი კოლექტივის მიერ მიღებულმა ამა თუ იმ გამოთქმამ – იდეამ, ზეპირბრუნვაში მოქცევისას და, შესაბამისად, გავრცელებისას შეიძლება განიცადოს ამავე ენის მატარებელ სხვადასხვა ტერიტორიაზე მცხოვრებ ან განსხვავებულ სოციალურ საფეხურზე მყოფ არაბთა მეტყველების სპეციფიკისათვის დამახასიათებელი გავლენა, მოერგოს ამ langue-ის მატარებელი წრის სამეტყველო ყალიბს. ე. ი. ერთიანი ენობრივი სივრცის სხვადასხვა სიბრტყესა თუ დონეზე აქტუალიზებისას ზოგჯერ მოცემულ თემაზე არსებული ანდაზის შემადგენელ რომელიმე კომპონენტს (მაგალითად, სიტყვას ან სიტყვათა კომბინაციას) შეიძლება ჩაენაცვლოს მეორე, რომელიც ამ კონკრეტული კოლექტივის, ამ წრის მეტყველებაში უფრო მეტად პროდუქტიულია, შეითვისოს იგი ამ ფორმით და შემდგომში ნორმად იქცეს. ვნახოთ მაგალითები:

ფიქსირებულია დამასკოში:

اللّي بيتروّج من كيس امّه بيهون عليه الطلاق [ʿallī bjətzáwwəʒ mən kīs `ummō bjəhūnʿalēi t-ʔalāʔ]

ფიქსირებულია ალეპოში:

اللّي بيتأهل بجيب امّه سهلت عليه التّطليق [ʿallī bjəʔ`áhhəl bʒīb `ummō sáhlet `alēji t-taʔlīʔ]

– ვისაც ცოლი მოჰყავს დედის ხარჯზე, გაყრა უადვილდება.

ფიქსირებულია დამასკოში:

من أخذ البلاد بدون الحرب بيهون عليه تسليم البلاد - [mínʿaħad əl-blâd bədūn əl-çárb bjəhūnʿalei taslīm əl-blâd]

ფიქსირებულია ბეირუთში:

اللّي اخذ البلد بدون الحرب سهلت عليه تسليمو - [ʿallī `aħad əl-bálad bədūn əl-çárb sáhlet `alē taslīmo] - ვინც ქვეყანა უომრად აიღო, ადვილად დათმო ის.

ქართ.: ქარის მოტანილს ქარი წაიღებსო; წყლის მოტანილ ხერგს წყალივე წაიღებსო.

ფიქსირებულია დამასკოში, მაზზაში:

إن صنتو صانك: إن صنتو صانك إن هنتو هانك - [Isânak çşânak `in şintō şânak `in hîntō hânak]

– შენი ენა ცხენია შენი: თუ გაუფრთხილდი, გაგიფრთხილდება, თუ დაამდაბლებ – დაგამდაბლებს (ჩამოგაგდებს).

ფიქსირებულია ბეირუთში:

صن لسانك صانك هن لسانك خانك - [şin lsânak şânak hin lsânak hânak]

– გაუფრთხილდი შენს ენას – გაგიფრთხილდება, დაამდაბლებ – დაგამდაბლებს.

ქართ.: ენამ რა გიყო და – თავში რაკუნო; თავში კაკუნი ვინ გიყო და, ჩემმა ენამაო. ენას თუ კბილს არ დაადგამ, თავში ჩაგირაკუნებსო; ჩემი ენა, ჩემი მტერი, იგივე მეგობარი ჩემი.

ფიქსირებულია დამასკოში, მაზრა'აში:

كل واحد بيغنّي شكل - [kəll wáçed bjəğánnī šikəl] - ყველა თავისებურად მღერის.

ფიქსირებულია დამასკოში, მაზნაში :

كل واحد بيغني على ليلو - [kəll wâçed bjəğánnī ‘al lēlo] - ყველა თავის ლეილას უმღერის.

ფიქსირებულია ალეპოში:

كل مجنون بيغني بشكلو - [kəll maʒnûn bjəğánnī bšáklo] - ყოველი გიჟი თავისებურად მღერის.

ფიქსირებულია ბეირუთში:

كل جنون فنون - [kəll ʒunûn funûn] - ყოველი გიჟი თავისებურად „უბერავს“.

ქართ.: ყველა თავისებურად გიჟდებაო; კაცია და გუნებაო, თავში ებრაგუნებაო; ზოგი იქით უბერავს, ზოგიც აქეთ უბერავსო.

ფიქსირებულია დამასკოში, მუჰაჯირინში:

الدياب بيهدّي الحلو - [əd-diyâb byəhâddī ‘al-çilû]

ფიქსირებულია დამასკოში, მაზნაში:

الدياب بيهدّي الدبس - [əd-diyâb byəhâddī ‘ad-di‘bəs]

ფიქსირებულია დამასკოში, ჰამიდიასში:

الدياب بيهدّي العسل - [əd-diyâb byəhâddī ‘al-‘ásal]

– ბუზები ტკბილს / ზადაგს / თაფლს ასხდებიან.

ქართ.: ბუზნი მუნ შემოკრებებიან, სადაცა თაფლნი სდიანო; თაფლი იყოს, თორემ ბუზი ბაღდადიდან მოვაო; თაფლის მჭამელსა დათვსაო ბუზი დაბუზის თავსაო; დოვი იყოს, თორემ ბუზი ბაღდადიდან მოვა და ჩაირჩვებაო; თავზე მუნი მჭირდეს თორემ, მწერი ბაღდადიდან მონახავსო.

ფიქსირებულია დამასკოში, ჰამიდიასში:

المصايب ما تأتي فرادي - [əl-mšaâyib mā ta‘tī farādī]

ფიქსირებულია ალეპოში:

البلايه ما يبجي وحدو - [əl-balâyā mā byiʒi wáhdõ]

– უბედურება მარტო არ მოდის.

ქართ.: გაჭირვებულს ქვა აღმართში მიეწიაო; დამწვარს მდულარე დაასხესო; კაცი ხიდან ჩამოვარდა და ძირს გველმა დაკბინაო.

ფიქსირებულია დამასკოში, მაზრა‘აში:

ما بيبيكي على الولد الا اللي رباه - [mā bjíbkī ‘al əl-wálad ‘illā əllī rabbā(h)] - არავინ ტირის ზავშვზე გარდა იმისა, ვისაც გაუზრდია.

ფიქსირებულია დამასკოში, მაზნაში:

ما بيبيكي على القرش الا اللي جناه - [mā bjíbkī ‘al əl-‘irš ‘illā əllī ʒanā(h)] - არავინ მისტირის (დაკარგულ) კირშს (ხურდა ფული) გარდა იმისა, ვისაც მოუპოვებია.

ქართ.: სხვისი ჭირი – ღობეს ჩხირიო; მეზობელს მეზობლის მკვდარი მძინარე ეგონაო.

ბ) ანდაზა კომუნიკაციური ერთეულია, პრაქტიკამ აჩვენა, რომ შესაძლებელია, მისი კონკრეტულ კონტექსტში ჩართვისას, მთქმელმა ინდივიდუალური ინტერპრეტაციის საფუძველზე (მისი გემოვნების, თუნდაც მეხსიერების მიზეზით, ზოგჯერ მოცემული კონტექსტის გავლენით) სპონტანურად იქვე შეიტანოს რაიმე ცვლილება. ბუნებრივია, ეს იმ დოზით ხდება, რომ არ ირღვევა მოცემულ კოლექტიურ ცნობიერებაში მოცემულ თემაზე დადგენილ პარადიგმის (დედააზრის) ზოგადაზრობრივი დატვირთვა. ეს, ბუნებრივია, თავის მხრივ, უზრუნველყოფს ფუნქციურად მის სწორად გამოყენებას. ე.წ.

„დოზირების ნორმას“ (შეიძლება შემოტანილ იქნას ტერმინი), ისე როგორც ანდაზის მართებულად გამოყენების „წესებს“, ქვეცნობიერად ფლობენ სამეტყველო აქტის მონაწილენი. როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაშიც, ანდაზის ფორმალიზაციის პროცესში დაფიქსირებული ინდივიდუალური ცვლილებები მოცემული კოლექტიური ცნობიერების, მისი აზროვნების კანონების ფარგლებში თავსდება და მის ჩარჩოებს პრაქტიკულად არ სცდება. ეს მოვლენა, როგორც პრაქტიკამ აჩვენა, ჩვეულია ფოლკლორული ნაწარმოებისთვის, რადგან ის არის „ცნობილი ნორმებისა და იმპულსების კომპლექსი, აქტუალური ტრადიციის „კანვა“ (იაკობსონი... 1966:6), რომელსაც შემსრულებლები „ქარგავენ“ ინდივიდუალური შემოქმედებითი გემოვნებით. მსგავსად იმისა, როგორც იქცევიან parole-ს შემქმნელები langue-სთან მიმართებით“, მაგალითად:

كل حصان والو كيوه - [kəll ɕisân u 'ilō kábwe]

لكلّ جواد كيوه - [lakəll žawâd kábwe]

ლიტ.: إنّ الجواد قد يعثر - [ʾinna l- žawâd 'ad ja'thuru]

– ერთხელ კარგი ბედაურიც წაიბორძიკებს.

ქართ.: ერთი პირი ძილი წყალსაც მოუვაო; ერთი პირი ძილი წყალმაც იცისო; ერთხელ ბრძენიც შეცდებაო; ერთი ალალო (ალილუა) მღვდელსაც შესცდებაო.

ამ ვარიაციებს მოცემულ ფონდში დაეძებნება ა) სინონიმი (აზრობრივი პარალელი),
ბ) ანტონიმი:

ა) كل لعيب والو فش - [kəll la'ib u ilō fášle] - ერთხელ კარგი მოთამაშეც დამარცხდება.

ბ) ربّ رمية من غير رام - [rabb ramja(h) man gəjɾ râm] - ერთხელ ცუდი მსროლელიც ისვრის მიზანში.

ქართ.: წელიწადში ერთხელ ცოცხიც ისვრისო.

الحبّ أعمى - [əl-ɕubb 'a'mā] - სიყვარული ბრმაა.

الحبّ صاحب العمايه - სიყვარული სიბრმავის მეგობარია.

ქართ.: სიყვარული ბრმაა.

كلّ حلو في أحلى منوّ - [kəll ɕilū fi 'aɕlā mínno] - ყოველ ლამაზს მისი მჯობნი ჰყავს.

كلّ شاطر في أشطر منوّ - [kəll šaɕɾ fi 'ašɕɾ mínno] - ყოველ ყოჩაღს მისი მჯობნი ჰყავს.

ქართ.: მჯობნის მჯობნი არ დაილევიაო.

ألف عين بتبكي ولا عيني بتدمع - [ʾalf 'ən btébkī u lá 'əni btádmə] - ათასმა თვალმა იტიროს, მე კი ერთიც ნუ ამიცრემლდებაო.

ألف عين بتبكي ولا عيني أمّي - [ʾalf 'ən btébkī u lá 'ən 'ummī] - ათასი თვალი ტიროდეს, დედაჩემის კი არაო.

ქართ.: სხვისი ჭირი ღობეს ჩხირიო; მეზობელს მეზობლის მკვდარი მძინარე ეგონაო; შენს იქით კაცის ისრის კვრა ბუკის ცემას დაადარეო; სხვათად ნაჭობი ისარი მითომ ყუნჭს ესჭვაო.

الى بدوّ يلعب مع القطّ بدوّ يلقى خرائشو - [ə'llī biddō jəl'ab ma' əl-'itt̪ bi'ddō jəl'ā ɕɾâmišō]
اللى بييريد يلعب مع القطّ بييريد يتحمّل خرائشو - [ə'llī byæɾid yə'l'ab ma' əl-'itt̪ bjæɾid jətɕâmmal ɕɾâmišō]

– ვისაც კატასთან თამაში სურს, მისი ნაკაწრიც უნდა აიტანოს.

ქართ.: ვისაც თევზი უნდაო, ფეხიც სველი უნდაო; ორაგული თუ გინდა, ფეხიც სველი გინდოდესო; წყალში დაუსველებლად თევზი არ დაიჭირებაო; ვარდი უეკლოდ ვის მოუკრეფიაო.

كلّ عيله والو بلّوعه - [kəll 'êle u 'ilō ballū'a]

لكلّ بيت بلّوعه - [lakəll bêt ballū'a]

– ყოველ ოჯახს/სახლს თავისი უხეირო ჰყავს (საკანალიზაციო მილი აქვს).

ქართ.: ოჯახი უგონჯოდ არ არისო; უხეირო და უჟმური თითო ყველა სახლში გამოერევას; თითო უპატიური კოვზი ყველა ოჯახშიაო; ოჯახში ერთი მახინჯი გამოერევას; თითო ოჯახში თითო კოჭობი შეჭამანდი დულსო; თითო კოვზი ძაღლის ფინთი ყველგან არისო.

ამ ანდაზასთან გენეტიკურ კავშირშია იდიომი: بلّوعة العيله [ballū't əl-'êle] - ოჯახის საკანალიზაციო მილი. **ქართ.:** ოჯახის გონჯი; კოჭობი ლობიო.

წარმოდგენილი მაგალითები საინტერესო მასალას იძლევა მოცემული ქვეყნის სასაუბრო ენის არაერთგვაროვანი სპექტრის, კერძოდ, იმ კუთხის ან სოციალური ფენის მეტყველების სპეციფიკის შესასწავლად, სადაც იგია ჩაწერილი. ეს კიდევ ერთხელ ცხადყოფს, რომ ეთნიკური რეალიები, ხატოვანი ელემენტები გამონათქვამს არა მხოლოდ სძენენ ამა თუ იმ ემოციურ შეფერილობას, არამედ გამოხატავენ სხვადასხვა მხარის თავისებურებებს (პერმიაკოვი 1970: 29). ამავდროულად, ანდაზების ვარიანტებში მოცემულ ყოველ ახალ სიტყვას ან სიტყვათა კომბინაციას დიდი მნიშვნელობა აქვს როგორც ლექსიკის, ისე გრამატიკის მხრივ. ეს განსაკუთრებულ ღირებულებას იძენს შეპირისპირებითი კვლევის მხრივ. ამიტომ, ჩვენ მიერ ფიქსირებულია ამა თუ იმ ანდაზის ჩვენამდე მოღწეული ყველა ვარიაციული ფორმა.

ამგვარად, მიღებული შედეგები სირიული ანდაზების მაგალითზე ეთანხმება ლორდ რასელის უნივერსალურ შეფასებას – “A proverb is one man’s wit and all men’s wisdom” (ანდაზა მრავალთა (კოლექტიურ) სიბრძნეზე დაფუძნებული ერთი კაცის გამჭრიახობაა), ანუ ის ინდივიდუალური და კოლექტიური ელემენტების ერთობლივი მოცემულობაა. ის ამა თუ იმ ინდივიდის მიერ მოცემული ხალხის ისტორიული გამოცდილებისა და აზროვნების ნიადაგზეა შექმნილი. შემდგომში იმავე კოლექტივის მიერ მიღებული (მიუღებელი არ მიიღება), ხშირად საკუთარ ყალიბზე მორგებული, მის მიერვე გავრცელებული და შენახული. სხვა სიტყვებით, ამა თუ იმ ზეპირსიტყვიერი ქმნილების ფოლკლორიზაციის პროცესი ე. წ. ინდივიდუალური შემეცნების, დაკვირვების კოლექტიური განმეორებადობაა (ზოგჯერ ინდივიდუალური ვარიაციებით მოცემულ თემაზე), ეთნოსისათვის ფუნქციურად საჭირო იდეის შენახვა (შესაძლებელია ვიხმაროთ „კონსერვაცია“) ეროვნულ ღირებულებათა ფონდში, რომელიც ზეპირსიტყვიერი გზით თაობიდან თაობას გადაეცემა. შესაბამისად, მას ეროვნული ცნობიერება (დამოუკიდებლად იმისგან, ავტორი ანონიმი თუ ცნობილი) ხალხურად – ეროვნულ ფასეულობად აღიქვამს.

ლიტერატურა:

1. ერთელიშვილი ფ. (1957). ანდაზის ცნების საკითხისათვის. „მნათობი“. №3.
2. კიკნაძე ზ. (2008). ქართული ფოლკლორი. თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
3. რუსიეშვილი მ. (2005). ანდაზა. თბილისი: თსუ გამომცემლობა.

4. Bogatyrev P., Jakobson R. (1966 /1971), "Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens"; Selected writings, t; IV, Slavic Epic Studies, The Hague-Paris, p. 1-15. Перевод Б.Л. Огибенина («фольклор как особая форма творчества»).
5. Fernando C. (1996). Idioms and Idiomaticity. Oxford: Oxford University Press.
6. Jakobson R. (1981) "Notes on the Make up of a Proverb", Selected Writings, III, Mouton Publishers, The Hague-Paris-New-York.
7. De Lacy O' Leary D.O. (1987). Colloquial Arabic, Routledge and Kegan Paul; London, Henley and Boston.
8. Пермяков Г.Л. (1970) От поговорки до сказки. Москва.
9. Потебня А.А. (1930). Из лекции по теории словесности, Харьков.

Individual Aspects in the Process of Folklorization of Minor Verbal Forms

(Based on the analysis of Sirian dialect Arabic proverbs with Georgian Parallels)

Tumanishvili Khatuna

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi

Abstract

The Article presents considerations on the problem of individual role in minor forms of folklore, specifically in the genre of proverb. The fact that verbal folklore, unlike written, is in permanent colloquial circulation, is a major determinant for its dynamic development and frequent transformation. Proverbs, compared to other verbal folklore genres, are more stable and durable due to their stylistically concise and concentrated forms. However, the mentioned process of varying forms, deriving from their topical basis also occurs in the genre of proverbs.

Analysis of the illustrative material utilized in this article, identified possible determinants for proverbs' transformations (modifications, individual interpretations etc.). It has also been found that concrete folklore samples are changeable, which proves that each folklore piece has more than one author.

Authors of the original ideas, known or anonymous, can be individuals, who lose their authorship with time. If ideas are valuable, communities identify, accept (unacceptable ones are rejected) and repeat them (sometimes with variations on the given theme). This is a process of individual cognition, collective recurrence of observations; retention, or rather 'conservation' of the functionally essential ideas within the pool of most important national values, pertaining to the given ethnicity; the ideas, which are then passed from generation to generation through folklore. These ideas are then respectively identified as ideas containing popular or national values. This article compares illustrative samples of Syrian-Arabic dialectal proverbs with their Georgian equivalents _ parallels that are at times complete or dynamic. Non-Arabic materials are obtained from sources in Syria, whereas no other foreign sources have been used.

Key words: Verbal folklore, proverb, individual, collective, transformation.